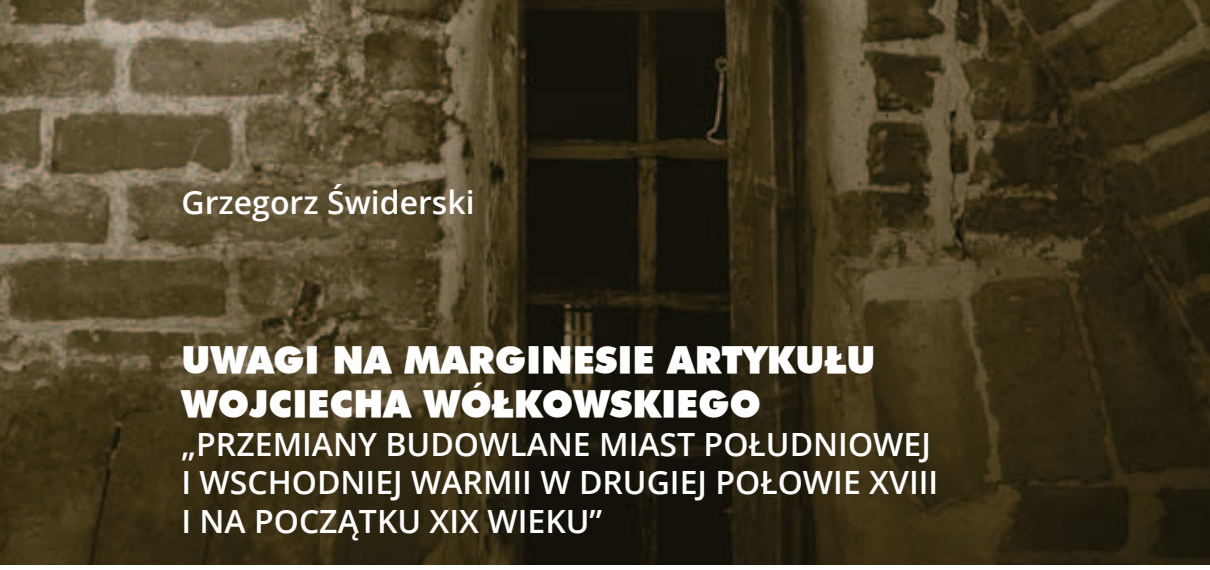

Grzegorz Świderski

UWAGI NA MARGINESIE ARTYKUŁU WOJCIECHA WÓŁKOWSKIEGO

„PRZEMIANY BUDOWLANE MIAST POŁUDNIOWEJ I WSCHODNIEJ WARMII W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII I NA POCZĄTKU XIX WIEKU"

W szóstym tomie „Warmińsko-Mazurskiego Biuletynu Konserwatorskiego" z 2014 roku został opublikowany artykuł Wojciecha Wółkowskiego „Przemiany budowlane miast południowej i wschodniej Warmii w drugiej połowie XVIII i na początku XIX wieku" (s. 6-21). Jego autor podjął próbę przedstawienia przekształceń architektury miejskiej z terenu południowej i wschodniej części Warmii na przestrzeni około czterech dekad rządów pruskich po inkorporowaniu tego obszaru w ramach pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej. Zagadnienie to nie było dotychczas przedmiotem monograficznego opracowania. Stosunkowo mało miejsca poświęcano także temu przy analizie architektury z tego obszaru w opracowaniach obejmujących większe przedziały chronologiczne.

Artykuł Wojciecha Wółkowskiego został podzielony na dwa rozdziały: „Zabudowa miast warmińskich do połowy XVIII wieku" i „Warmia w Królestwie Prus" oraz poprzedzone

wstępem. W ramach wstępu autor artykułu w ogólny sposób przedstawił zmiany zachodzące w architekturze miast warmińskich w czasie od 1766 roku do pierwszych lat XIX wieku. Ponadto omówiona została tu literatura ujmująca zagadnienie architektury miejskiej. Wojciech Wółkowski, w pierwszym rozdziale artykułu omówił rozwój tego typu architektury na terenie władztwa warmińskiego do pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej przez Królestwo Prus w 1772 roku. W rozdziale drugim poddał analizie przekształcenia warmińskiej architektury miejskiej w ciągu pierwszych dekad rządów pruskich na tym obszarze. Całość została wzbogacona kilkunastoma ilustracjami.

Podjęta przez Wojciecha Wółkowskiego próba przedstawienia zarysu rozwoju architektury miejskiej z obszaru władztwa warmińskiego do 1772 roku i jej przemian w początkowym okresie funkcjonowania tego terytorium w ramach Królestwa Prus obarczona jest jednak dużą liczbą różnorodnych błędów i nieścisłości. Ze względu na rozmiar tego zjawiska warto zobrazować je na kilku najistotniejszych przykładach, jak również zastanowić się nad jego wpływem na wnioski zawarte w artykule. W związku z tym w ramach niniejszego opracowania zostaną poddane analizie wybrane błędy i nieścisłości o charakterze merytorycznym i metodologicznym.

Pierwsze ze wzmiankowanych błędów i nieścisłości można odnaleźć już w początkowej części artykułu poświęconej omówieniu stanu badań i opracowań zabudowy miejskiej oraz zmian w układach urbanistycznych miast z obszaru władztwa warmińskiego. Wojciech Wółkowski na stronie 7 stwierdza:

> *Zabudową mieszczańską z obszaru Warmii zajmowali się już badacze niemieccy. Nie były to jednak prace dotyczące wyłącznie miast warmińskich, ale całych Prus Wschodnich.*

Na poparcie swojej tezy autor powołuje się na dwie prace: Richarda Dethlefsena[1] oraz Georga Steinmetza[2]. Jak dowodzi zaprezentowany wykaz literatury, autorowi nie jest znana praca poświęcona wymienionemu zagadnieniu z obszaru Warmii autorstwa Franza Dittricha[3]. W dalszej części prezentacji stanu badań i opracowań autor artykułu stwierdza:

> *Informacje o zabudowie i zmianach w układach urbanistycznych miejscowości znalazły się w kilku monografiach miast warmińskich, by wymienić, jeszcze przedwojenne monografie Olsztyna czy Reszla, czy najnowsze, Lidzbarka Warmińskiego i Olsztyna.* (s. 7)

1 R. Dethlefsen, *Stadt- und Landhäuser in Ostpreußen*, München: Piper, 1918.

2 G. Steinmetz, *Grundlagen für das Bauen in Stadt und Land. Mit besonderer Rücksicht auf den Wiederaufbau in Ostpreußen*, Bd. 2, München: G. D. W. Callway, 1921 (2 Aufl.).

3 F. Dittrich, *Das alte ermländische Wohnhaus, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* (dalej cyt. ZGAE), 1874, Bd. 5, s. 510-536.

Zaprezentowana literatura w sposób jednoznaczny wskazuje, iż nie są znane Wojciechowi Wółkowskiemu artykuły poświęcone układom urbanistycznym wybranych miast z obszaru Warmii autorstwa Mariana Biskupa[4], Ireny Janosz-Biskupowej[5], Zenona Nowaka[6]. Nie są znane także publikacje Izabeli Ulfik-Sikorskiej[7], Hanny Mackiewicz[8], Jana Michalskiego[9], Małgorzaty Birezowskiej[10] prezentujące wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie miast: Reszel, Biskupiec, Olsztyn. Całkowicie niezrozumiałe jest pominięcie przez autora artykułu przy omawianiu dorobku badawczego poświęconego domom miejskim i układom urbanistycznym z obszaru Warmii bogatego zespołu materiałów archiwalnych. Szczególnie cenne w tym zakresie są archiwalia ze zbioru wschodniopruskiego konserwatora zabytków powstałe przed 1945 rokiem[11] oraz sporządzone w późniejszym okresie dokumentacje konserwatorskie poświęcone układom przestrzennym[12] oraz zachowanym zabytkowym domom miejskim[13], jak również opracowania badań archeologicznych przeprowadzonych na obszarze poszczególnych miast warmińskich[14].

4 M. Biskup, *Rozwój przestrzenny miasta Braniewa,* Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej cyt. KMW), 1959b, nr 1, s. 3-18; tenże: *Rozwój przestrzenny Lidzbarka Warmińskiego*, KMW, 1961, nr 4, s. 481-496.

5 I. Janosz-Biskupowa, *Rozwój przestrzenny miasta Reszla*, KMW, 1961, nr 2, s. 161-182; tejże: *Rozwój przestrzenny miasta Jeziorany*, KMW, 1965, nr 1, s. 3-16.

6 Z. Nowak, *Rozwój przestrzenny miasta Bisztynka*, KMW, 1961, nr 3, s. 376-384.

7 I. Ulfik-Sikorska, *Wyniki badań starego miasta w Reszlu i ich wpływ na proces rewaloryzacji*, [w:] *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji. Materiały z konferencji Wykno 12-14 XI 1997 r.*, red. J. Wysocki, J. Michalski, Nidzica 1998, s. 121-126.

8 H. Mackiewicz, *Wyniki dotychczasowych badań archeologicznych na terenie starego miasta Biskupca reszelskiego*, [w:] *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur*…, s. 127-131.

9 J. Michalski, *Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie*, [w:] *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur*…, s. 133-140.

10 M. Birezowska, *Targ Rybny w Olsztynie odkrycia z 1988 roku*, Biuletyn Oddziału Warmińsko-Mazurskiego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, z. 5, 2007, s. 71-84.

11 Zachowane obecnie fragmentarycznie archiwum tego urzędu jest przechowywane w zbiorach: Archiwum Państwowego w Olsztynie, Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

12 M.in.: Cz. Betlejewska, *Dokumentacja historyczno-urbanistyczna. Orneta województwo elbląskie*, 1994, t. 1, AWUOZO, sygn. 5885; Z. Młyński, R. Wilimiński, *Studium urbanistyczno-historyczne stanu istniejącego*, [w:] *Studium rewaloryzacji śródmieścia Lidzbarka Warmińskiego*, Olsztyn 1982, t. 1a-1b, sygn. 1175/1-1175/2; t. 2, sygn. 1176, AWUOZO; I. Janosz-Biskupowa, I. Galicka, H. Sygietyńska, W. Szymanowski, R. Kazimierski, *Reszel, woj. olsztyńskie, pow. biskupiecki. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta*, Warszawa 1960, AWUOZO, sygn. 4457; Z. Nowak, M. Arszyński, J. Bereźnicki, T. Lis, R. Kazimierski, *Bisztynek, woj. olsztyńskie. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta*, Warszawa 1960, AWUOZO, sygn. 798; K. Jakubowski, J. Sikorski, M. Wielgus, *Skrócone studium historyczno-urbanistyczne. Wytyczne i postulaty konserwatorskie dla miasta Biskupca*, woj. olsztyńskie, [b.m.w.] 1993, AWUOZO, sygn 765.

13 M.in.: W. Pabis, *Orneta, plac Wolności 27, kamieniczka podcieniowa. Inwentaryzacja architektoniczno-budowlana*, Gdańsk 2005, AWUOZO, sygn. 6245; tenże, *Orneta, plac Wolności 29, kamieniczka podcieniowa. Inwentaryzacja architektoniczno-budowlana*, Gdańsk 2005, AWUOZO, sygn. 6245; J. Golakowski, *Inwentaryzacja architektoniczna. Budynek mieszkalny Barczewo ul. Traugutta 31*, Olsztyn 1972, AWUOZO, sygn. 672; S. Kaim, *Inwentaryzacja architektoniczna. Budynek mieszkalno-usługowy Biskupiec ul. Pionierów 22*, Olsztyn 1981, AWUOZO, sygn. 779; tenże, *Inwentaryzacja architektoniczna. Budynek mieszkalno-usługowy Biskupiec ul. Pionierów 24-26*, Olsztyn 1981, AWUOZO, sygn. 780; T. Stempel, J. Stempel, *Inwentaryzacja. Budynek użytkowy Jeziorany ul. Kościelna 2*, [b.m.w.] 1998, AWUOZO, sygn. 3122; J. Strużyński, *Inwentaryzacja architektoniczno-budowlana budynku mieszkalno-usługowego w Jezioranach przy ul. T. Kościuszki 5*, Olsztyn 1995, AWUOZO, sygn. 1041; NN, *Inwentaryzacja budynku mieszkalnego w Dobrym Mieście ul. Orła Białego 11*, [b.m.w.] 1959, AWUOZO, sygn. 911.

14 M.in.: M. K. Kocińska, A. Koperkiewicz, *Sprawozdanie z I i II etapu badań archeologicznych prowadzonych w rejonie działek nr 3-227/2, 3-227/3 w Obr. Ew. 3 pomiędzy ulicami Klasztorną Kopernika i Mazurską w Barczewie, pow. Olsztyn (stan. 1 AZP 23-63)*, Borkowo 2010, AWUOZO, sygn. 6445; J. Sikorska-Ulfik, I. Mir-

Kolejne błędy można odnaleźć w części artykułu zatytułowanej „Zabudowa miast warmińskich do połowy XVIII wieku". Jak stwierdza Wojciech Wółkowski:

> *Pierwszym* [miastem – GŚ] *powstałym na terenie dominium było biskupie Braniewo (1243), a następnie: Frombork (przed 1278), Pieniężno (po 1288), Orneta (przed 1308), Lidzbark Warmiński (1308), Dobre Miasto (1329), Reszel (1337) Jeziorany (1338), Nowe Miasto Braniewo (1342), Olsztyn (1353), Barczewo (1364) Biszytnek (1385), Biskupiec (1389).* (s. 8)

Pierwszą uwagą, jaką można odnieść do tego zdania, jest brak jakiejkolwiek informacji o podstawie źródłowej czy też literaturze, na podstawie której zostało ono sformułowane. Kolejne uwagi odnoszą się do poprawności podanych dat powstania niektórych z wymienionych ośrodków miejskich. Według autora analizowanego artykułu „biskupie Braniewo" miało powstać w 1243 roku. W oparciu o dostępne współcześnie materiały źródłowe pochodzące z epoki oraz ustalenia badaczy można jednoznacznie stwierdzić, że podana data jest całkowicie błędna. W 1243 roku papież Innocenty IV podjął decyzję o utworzeniu organizacji kościelnej na terenie Prus i ziemi chełmińskiej. W tym celu 29 lipca 1243 roku upoważnił legata Wilhelma z Modeny do podziału Prus na trzy diecezje i utworzenia czwartej na terenie ziemi chełmińskiej i lubawskiej[15]. Tego samego dnia legat Wilhelm wystawił dokument wykonawczy[16]. W uznaniu zasług zakonu w walce z poganami nadano mu $^1/_3$ terytorium każdej z diecezji pruskich, zaś pozostałą $^2/_3$ jej terytorium przeznaczono biskupom we władanie świeckie, przy zachowaniu przewidzianej w prawie kanonicznym jurysdykcji kościelnej nad całością[17].

---

kowska, *Reszel. Sprawozdanie z badań archeologicznych*, Olsztyn 1987, AWUOZO, sygn. 1971; I. Mirkowska, *Reszel-stare miasto. Sprawozdanie z badań archeologicznych*, Olsztyn 1988, AWUOZO, sygn. 1972; H. Mackiewicz, A. Mackiewicz, I. Szlefarska, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Ornecie na st. I (Stare Miasto), wykop 6. Prace terenowe prowadzono od 8 do 27 kwietnia 2008 roku*, Stawiguda 2008, AWUOZO, sygn. 6349; H. Mackiewicz, A. Mackiewicz, *Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych przeprowadzonych w Jezioranach na st. I, wykop 2 (działka 171/13 przy ulicy Głowackiego 7). Prace prowadzono od 27 czerwca do 2 lipca 2009 roku*, Stawiguda 2009, AWUOZO, sygn. 6322; H. Mackiewicz, A. Mackiewicz, I. Szlefarska, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Biskupcu na st. I, wykop 18 (wykop pod inwestycję budowlaną przy ulicy Ogrodowej). Prace terenowe prowadzono od 13 listopada do 1 grudnia 2008 roku*, Stawiguda 2008, AWUOZO, sygn. 6346.

15 *Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur älteren Geschichte Preussens*, Bd. 1, hrsg. v. J. Voigt, Königsberg 1836, nr 56, s. 53-54; *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*. Bd. 1. *Urkunden der Jahre 1231-1340*, hrsg. v. C. P. Woelky, J. M. Saage (dalej cyt. CDW, Bd.1), [w:] *Monumenta Historiae Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands*. Bd. 1, Mainz 1860, Regesta, nr 11, s. 3.

16 CDW, Bd. 1, No 5, s. 5-8; Regesta, nr 10, s. 3; *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung*. Bd. 1. *Die Bildung des Ordens Staats. H.* 1, hrsg. v. R. Philippi, Königsberg 1882, nr 143, s. 108-109; *Neues Preussisches Urkundenbuch. Ostpreussischer Tl. 2. Abtheilung: Urkunden der Bisthümer, Kirchen und Klöster*, Bd. 2, *Urkundenbuch des Bisthums Samland*, H. 2, hrsg. v. Carl P. Woelky, Hans Mendthal, Leipzig 1897, nr 1, s. 1. W sprawie datowania tego dokumentu por.: R. Bodański, *Początki hierarchii kościelnej w Prusach (1206-1255)*, cz. 2, Studia Warmińskie, 1981, t. 18, s. 288-289.

17 *Johannis Plastwici, Decani Warmiensis, Chronicon de vitis Episcoporum Warmiensium*, hrsg. v. Carl P. Woelky, [w:] *Scriptores Rerum Warmiensium oder Quellenschriften zur Geschichte Ermlands*, Bd. 1, hrsg. v. C. P. Woelky, J. M. Saage, [w:] *Monumenta Historiae Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands*, Bd. 3, Braunsberg 1866, s. 47.

W przypadku diecezji warmińskiej realizacja postanowień dotycząca podziału jej terytorium na część biskupią i zakonną została dokonana wstępnie w kilku etapach w latach 1251-1254[18]. W dokumencie z 27 grudnia 1254 roku wybrano Braniewo na stolicę diecezji warmińskiej i główną rezydencję biskupów warmińskich[19]. Według Franciszka Buchholza tego dnia Braniewo uzyskało prawa miejskie[20]. Było to pierwsze miasto Braniewo, które zostało zniszczone w pierwszym roku drugiego powstania pruskiego[21]. Biskup warmiński Henryk Fleming, po zakończeniu powstania, podjął decyzję o odtworzeniu tego ośrodka, lecz w nowym miejscu. Według Piotra z Dusburga drugie Braniewo powstało w 1279 roku[22]. Nowy przywilej lokacyjny został wystawiony 1 kwietnia 1284 roku[23].

W sposób błędny zostały także określone daty uzyskania praw miejskich przez inne ośrodki. Według Wojciecha Wółkowskiego Frombork otrzymał prawa miejskie przed 1278 rokiem. Znany współcześnie przywilej lokacyjny tego ośrodka wskazuje, że doszło do tego 8 lipca 1310 roku[24]. Według autora artykułu Biskupiec uzyskał prawa miejskie w 1389 roku. W rzeczywistości doszło do tego dopiero 17 października 1395 roku[25]. Podobny błąd został także popełniony przy określeniu daty lokacji Pieniężna. Jak wskazuje znany współcześnie dokument wystawiony przez warmińską kapitułę katedralną, uznawany za przywilej lokacyjny Pieniężna, doszło do tego w 1312 roku[26]. Został on uzupełniony 17 września 1326 roku[27].

Zastrzeżenia wzbudza też datowanie uzyskania praw miejskich przez Barczewo i Ornetę. Jak podaje autor artykułu, Barczewo uzyskało prawa miejskie w 1364 roku. Zabrakło tu jednak informacji o tym, że było to drugie miasto Barczewo, translokowane po zniszczeniu pierwszego na przełomie 1353 i 1354 roku[28]. Po raz pierwszy, jako miasto, pojawia się pierwsze Barczewo wśród dokumentów źródłowych pochodzących z epoki – 25 stycznia 1337 roku[29]. Według Wojciecha Wółkowskiego Orneta uzyskała prawa miejskie przed 1308 rokiem. Pierwsza znana współcześnie wzmianka o Ornecie zosta-

18 CDW, Bd. 1, no 26, s. 47-49, no 31, s. 61-64, no 33, s. 65-67; no 34, s. 67; *Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden–Sammlung zur älteren Geschichte Preussens*, Bd. 2, hrsg. v. J. Voigt, Königsberg 1842, nr 1, s. 1-2.

19 CDW, Bd. 1, no 31, s. 62.

20 F. Buchholz, *Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte. Festschrift zum 650 jährigen Stadtjubiläum am 23. und 24. Juni 1934*, Braunsberg 1934, s. 5-7.

21 Petri de Dusburg, *Chronicon terrae Prussiae*, hrsg. v. M. Töppen, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 1, Leipzig 1861, pars 3, cap. 140, s. 118-119.

22 Tamże, s. 119.

23 CDW, Bd. 1, no 56, s. 97-102.

24 CDW, Bd. 1, no 154, s. 266-270.

25 *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*. Bd. 3. *Urkunden der Jahre 1376-1424 nebst Nachträgen*, hrsg. v. C. P. Woelky (dalej cyt. CDW, Bd. 3), [w:] *Monumenta Historiae Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands*. Bd. 5, Braunsberg und Leipzig 1874, no 306, s. 280-282.

26 CDW, Bd. 1, no 163, s. 282-284.

27 CDW, Bd. 1, no 229, s. 384-386.

28 CDW, Bd. 3, no 218, s. 178.

29 CDW, Bd. 1, no 282, s. 465.

ła zawarta w przywileju lokacyjnym Lidzbarka Warmińskiego z 12 sierpnia 1308 roku[30]. Został w nim wymieniony Wilhelm sołtys z Ornety – „Wilhelmus Scultetus in Wormedith". Wzmianka ta wskazuje, że Orneta funkcjonowała jako wieś lub miasto. W dokumencie wystawionym 26 marca 1313 roku występowała już wyraźnie jako miasto[31]. Zdaniem Victora Röhricha i Franciszka Buchholza Orneta mogła uzyskać prawa miejskie w 1312 roku[32].

W dalszej części tego samego rozdziału Wojciech Wółkowski stwierdza:

> *Nie dziwi więc, iż poza czytelnymi w układach urbanistycznych elementami charakterystycznymi dla miast portowych (szczególnie widocznymi w planach Fromborka i Nowego Miasta Braniewa) pojawiła się w ich obrębie typowa dla Hanzy zabudowa mieszkalna.* (s. 8)

Enigmatyczność tego zdania może przysporzyć jego odbiorcy wiele trudności z poprawną interpretacją. Rodzi się tu bowiem pytanie: jakie to czytelne w układach urbanistycznych elementy charakterystyczne dla miast portowych, które były szczególnie widoczne w planach Fromborka i Nowego Miasta Braniewa, a słabiej lub wcale niewidoczne w przypadku Starego Miasta Braniewa – najstarszego i największego miasta portowego władztwa warmińskiego – miał na myśli autor artykułu? Znacznie bardziej zaskakujący jest jednak przypis 8 do wspomnianego powyżej zdania:

> *Wprawdzie w żadnym z miast nie zachowały się domy gotyckie, jednak na podstawie XVI-wiecznej ikonografii Braniewa można wnosić typ zabudowy w Braniewie, Nowym Mieście Braniewie i Fromborku stosowany był również w wiekach średnich.*

Zdanie to w sposób jednoznaczny pokazuje, że Wojciech Wółkowski za podstawę swoich wniosków przyjął bardzo ograniczony zespół źródeł, niezwiązany z przedmiotem badań ani z okresem, do którego się odnoszą. Na podstawie ikonografii Starego Miasta Braniewa z XVI wieku autor omawianego artykułu przeprowadził ogólną analizę porównawczą typów zabudowy Fromborka i Nowego Miasta Braniewa z okresu średniowiecza! Jest to całkowicie błędna metoda badawcza, gdyż nie może ona dostarczyć żadnych wiarygodnych wyników, nawet przy uwzględnieniu wspólnych podstaw kulturowych dla wszystkich trzech miast z północnej Warmii, które legły u podstaw ich formowania: prawo lubeckie i hanzeatyckie korzenie ich pierwszych mieszkańców. Nie obrazują one bowiem przebiegu ich indywidualnego rozwoju, na który wpływ miało wiele zmiennych czynników, na przykład politycznych czy ekonomicznych. Ponadto w przytoczonym powyżej przypisie Wojciech

30 CDW, Bd. 1, no 142, s. 248.

31 CDW, Bd. 1, no 168, s. 293.

32 F. Buchholz, *Aus sechs Jahrhunderten. Bilder aus Wormditt Vergangenheit*, Braunsberg 1912, s. 3; V. Röhrich, *Die Kolonisation des Ermlandes*, ZGAE, 1903, Bd. 14, s. 187.

Wółkowski nieprecyzyjnie określa nazwę starszego z dwu braniewskich ośrodków miejskich. Od 1342 do 1773 roku z przerwą w latach 1394-1398 funkcjonowały: Stare Miasto Braniewo i Nowe Miasto Braniewo[33].

Także w kolejnych zdaniach Wojciech Wółkowski podaje błędne informacje niepoparte żadnymi materiałami źródłowymi:

> *Wznoszono w nich tzw. domy północne w układzie szczytowym z przedprożem i wielką sienią od frontu, przechodem i białą izbą od podwórza.* […] *We wszystkich trzech „hanzeatyckich" miastach dominium zabudowa taka dominowała również w okresie nowożytnym.* (s. 8)

Jak wskazują dostępne współcześnie źródła, a także literatura przedmiotu, opisane przez autora domy północne z przedprożem występowały we wskazanym czasie tylko w Starym Mieście Braniewie. Znane są zaledwie trzy takie domy! Najstarsze znane źródła ikonograficzne przedstawiające te obiekty wskazują, iż uzyskały one swoją formę najprawdopodobniej dopiero na początku XVII wieku. W związku z powyższym ich wygląd w okresie średniowiecza pozostaje obecnie nieznany.

Błędną informację, niepopartą dodatkowo żadnym materiałem źródłowym, można odnaleźć w zdaniu:

> *Miasta środkowej części dominium warmińskiego (Pieniężno, Orneta, Lidzbark) to miasta zakładane na prawie chełmińskim (zmodyfikowana wersja prawa magdeburskiego) i zasiedlone przez kolonistów ze Śląska, głównie z terenów położonych na południe od Wrocławia.* (s. 8)

Jak wskazuje Wojciech Wółkowski, osadnicy zakładający i zasiedlający Pieniężno mieli pochodzić ze Śląska. Przeczy temu pochodzenie trzeciego sołtysa Pieniężna, za którego kadencji zostało ono podniesione do rangi miasta. Jak wskazuje dokument wystawiony przez warmińską kapitułę katedralną w 1312 roku, sołtys Fryderyk pochodził z Pasłęka, miasta założonego w 1297 roku przez osadników mających pochodzić według tradycji z dzisiejszych terenów Holandii[34]. Pozwala to sądzić, że pierwsi osadnicy zasiedlający miasto Pieniężno pochodzili najprawdopodobniej z Pasłęka i jego okolic i/lub terenów obecnej Holandii. W pośredni sposób potwierdzają to także badania językoznawców niemieckich analizujące dialekty występujące na tym obszarze przed 1945 rokiem. Wskazują one jednoznacznie, że w Pieniężnie i jego okolicach dominował dialekt dolnopruski (niem. *Niederpreußisch Dialekt*) z gwarą *Westkäslausch* w przeciwieństwie do innych miast środkowej Warmii (Orneta, Lidzbark Warmiński), gdzie dominował dialekt wysokopruski (niem.

33 Por. A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243-1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn: Pojezierze, 1990, s. 260.

34 CDW, Bd. 1, no 163, s. 283. Z Pasłęka pochodził także jego poprzednik sołtys Henryk.

Hochpreußisch Dialekt) z gwarą wrocławską (niem. *Breslauische Mundart*)[35]. Ponadto w wyżej przytoczonym zdaniu Wojciech Wółkowski błędnie podał polską nazwę miasta Heilsberg, która powinna brzmieć Lidzbark Warmiński.

Kolejne nieścisłości można odnaleźć w przypisie 9 na stronie 8:

> *Poza Warmią domy podcieniowe w Prusach pojawiały się tylko w miastach nad dolną Wisłą: Gniewie, Kwidzynie, Malborku i Dzierzgoniu oraz na północnym wschodzie kraju we Frydlądzie.*

Spośród wymienionych przez Wojciecha Wółkowskiego miast nad dolną Wisłą położone są tylko Gniew, Kwidzyn i Malbork (nad Nogatem stanowiącym do XVI wieku jedno z głównych ramion ujścia Wisły). Dzierzgoń jest położony nad rzeką Dzierzgoń w odległości około 30 km od koryta Wisły. Frydląd znajdował się natomiast w centrum Prus. Oprócz tego autor pominął informację, iż domy podcieniowe istniały również w Pasymiu[36].

Zastrzeżenia wzbudza także podjęta przez Wojciecha Wółkowskiego próba określenia obszaru, z którego zapożyczono wzór domu podcieniowego wznoszonego w kilku miastach warmińskich. Jak stwierdza autor analizowanego artykułu:

> *Pośrednim dowodem na „śląski" kierunek importu domu typu podcieniowego może być również porównanie zasięgu jego występowania w Prusach z obszarem, na którym używano do połowy XX wieku przyniesiony przez średniowiecznych śląskich, turyńskich, łużyckich i górnosaskich kolonistów dialektu środkowo-niemieckiego. Mówili nim mieszkańcy Prus Górnych i części ziemi chełmińskiej. W środkowej części Warmii używano natomiast specyficznej odmiany tego dialektu, zwanej dialektem wrocławskim (Breslausch) (ilustr.1).* (s. 9)

Przedstawione przez Wojciecha Wółkowskiego wnioski badawcze są zasadne jedynie w przypadku Ornety i Lidzbarka Warmińskiego, natomiast już nie w przypadku Pieniężna. Jak wynika z badań niemieckich językoznawców, o czym była już mowa w niniejszym artykule, w Pieniężnie i jego okolicach dominował dialekt dolnopruski (niem. *Niederpreußisch Dialekt*) z gwarą *Westkäslausch* w przeciwieństwie do Ornety i Lidzbarka Warmińskiego, gdzie dominował dialekt wysokopruski (niem. *Hochpreußisch Dialekt*) z gwarą wrocławską (niem. *Breslauische Mundart*)[37]. Informacja ta wskazuje na potencjalnie jeszcze jeden obszar, z którego mógł być zapożyczony wzór domu podcieniowego wznoszonego na obszarze środkowej Warmii: północne Niemcy, Holandia. Z nieznanych przyczyn autor omawianego artykułu nie podał takiej infor-

35 W. Ziesemer, *Die ostpreußischen Mundarten. Proben und Darstellung*, Breslau 1924, mapa „Die ostpreußischen Mundarten", strona nienumerowana.

36 B. Zalewska, *Miasta – urbanistyka, architektura, zabytki*, [w:] *Powiat szczycieński. Przeszłość – współczesność*, red. G. Jasiński, Z. Kudrzycki, A. Misiuk, Szczytno: Starostwo Powiatowe, 2006, s. 660.

37 W. Ziesemer, *Die ostpreußischen Mundarten*…, s. 130.

macji. Ponadto za niepoprawne należy uznać posługiwanie się przez Wojciecha Wółkowskiego terminem „śląski" przy określaniu obszaru, z którego mógł być zapożyczony wzór domu podcieniowego wznoszonego w części miast środkowej Warmii. Wynika to z faktu, iż jedynym zaprezentowanym przez autora artykułu dowodem na wskazany kierunek potencjalnego zapożyczenia architektonicznego jest zasięg występowania gwary wrocławskiej dialektu wysokopruskiego. Jak dowodzą wyniki badań językoznawczych, występowała ona tylko na bardzo ograniczonym obszarze – miasto Wrocław i jego najbliższe okolice. W związku z tym należałoby mówić o wrocławskim kierunku zapożyczenia.

Wiele zastrzeżeń wzbudza także ilustracja (mapa) 1 ze s. 9, przedstawiająca: *Zasięg występowania dialektu środkowo-niemieckiego w Prusach oraz miasta, w których wnoszono domy podcieniowe*. Za całkowicie niezrozumiałe należy uznać odnoszenie się przez Wojciecha Wółkowskiego w tytule i legendzie ilustracji/mapy do dialektu środkowoniemieckiego stanowiącego zespół kilkunastu dialektów języka wysokoniemieckiego, skoro na terenie dawnych Prus funkcjonowała tylko jedna jego odmiana – dialekt wysokopruski, reprezentowany przez dwie gwary *Oberländisch* i *Breslausch*. Podobne uwagi można odnieść do dialektu śląskiego wymienionego w legendzie ilustracji/mapy. Jak była już mowa o tym wcześniej, na objętym badaniami terenie została wyodrębniona tylko jedna gwara – *Breslausch*, zaliczana do zespołu gwar dialektu śląskiego języka niemieckiego jak i dialektu wysokopruskiego. Dodatkowo przejrzystość mapy zakłóca zaprezentowanie na niej drugiego dialektu (na południe od dialektu wysokopruskiego), który nie został opisany w legendzie. Ponadto w sposób błędny zaznaczono zachodnią granicę zasięgu dialektu wysokopruskiego (gwary *Oberländisch*). Jak wskazuje literatura poświęcona temu zagadnieniu, nie obejmowała ona okolic miasta Gniew oraz miast Malbork i Kwidzyn[38]. Za niepoprawne należy uznać opisy symboli graficznych umieszczonych w legendzie mapy. Jak wskazuje tytuł ilustracji/mapy, prezentuje ona zasięg występowania dialektu środkowoniemieckiego w Prusach, symbole graficzne zaś według opisów przedstawiają zasięgi kolonizacji z obszarów: dialektu środkowoniemieckiego i dialektu śląskiego. Zgodnie z tytułem ilustracji/mapy symbole graficzne powinny wyznaczać zasięgi obszarów, na których występowały określone dialekty i gwary. Zastrzeżenia wzbudza także informacja podana w tytule ilustracji 1 wskazująca, że została ona opracowana przez Wojciecha Wółkowskiego. Brak informacji o podstawie naukowej w oparciu, o którą ilustracja ta została przygotowana, wskazuje, że zaprezentowano na niej wyniki indywidualnych badań językoznawczych autora artykułu nad dialektem wysokopruskim. W takiej sytuacji zastanawiające jest, w jaki sposób Wojciechowi Wółkowskiemu udało się współcześnie wyznaczyć w terenie

38 Th. Poschenrieder, *Deutsch- und baltischsprachige Preußen des Memellandes*, [w:] *Deutsch-Litauische Kulturbeziehungen. Kolloquium zu ehren von August Schleicher an der Friedrich-Schiller-Universität Jena vom 19. bis 20. Mai 1994*, hrsg. v. G. Bense, M. Kozianka, G. Meinhold, Jena: Univesitätsverlag Druckhaus Mayer GmbH Jena, 1995, s. 130, Abb. 10.

zasięg występowania dialektu funkcjonującego do 1945 roku bez korzystania z żadnych źródeł i literatury?

Kolejny błąd można odnaleźć w przypisie 15 na stronie 10. Wojciech Wółkowski podaje tam błędne imię zasadźcy Reszla – jest „Eleus", powinno być „Elerus" lub „Eylerus"[39]. Z nieznanych przyczyn autor artykułu oparł swoją wiedzę na ten temat wyłącznie na informacjach zaczerpniętych z popularnonaukowego opracowania, ignorując całkowicie wydawnictwa źródłowe.

W dalszej części artykułu Wojciech Wółkowski starając się określić teren, z którego zaczerpnięto wzór domu podcieniowego wznoszonego w niektórych z miast południowej części władztwa warmińskiego, stwierdza:

> *Wszystkie miasta w tej części regionu zakładano wprawdzie tylko na prawie chełmińskim, jednak koloniści pochodzili zarówno z obszarów „hanzeatyckich" jak „śląskich". To zróżnicowanie zdaje się mieć wpływ na powstającą w tych miastach zabudowę.* (s. 10)

Na poparcie swojej tezy autor artykułu odnosi się do pochodzenia zasadźców Dobrego Miasta (Wilhelm sołtys z Ornety) i Olsztyna (Jan z Łajs – komornictwo pieniężnieńskie) oraz osadników zakładających Jeziorany (mieszkańcy Ornety) i Reszel (mieszkańcy Braniewa). W oparciu o taką podstawę badawczą Wojciech Wółkowski stwierdza:

> *Z tą „środkowo-warmińską" akcją kolonizacyjną można zapewne łączyć również występowanie domów podcieniowych w miastach południa regionu (w Olsztynie, Dobrym Mieście, Bisztynku)* […] *zaś* […] *w Reszlu mogły być wznoszone domy typu północnego, na co wskazywałoby pochodzenie jego pierwszych mieszkańców.* (s. 10)

Przytoczona powyżej teza Wojciecha Wółkowskiego o pochodzeniu wzoru domu podcieniowego wznoszonego w części miast południowej Warmii i argumenty na jej poparcie obarczone są jednak kilkoma istotnymi błędami. Pierwszy z nich można już odnaleźć w przyjętym przez autora artykułu podziale północnej i środkowej części władztwa warmińskiego na „hanzeatycką" oraz „śląską" i przypisanie im występowania lub niewystępowania miejskich domów podcieniowych. Ze schematu tego, jak już wcześniej wskazywano, wyłamuje się miasto Pieniężno. Na jego terenie w strefie przyrynkowej były wznoszone domy podcieniowe, jednak samo miasto, jak wskazują przesłanki historyczne i wyniki badań językoznawczych, było zakładane przez osadników z terenów północnych Niemiec i/lub Holandii. Kolejne luki pojawiają się wśród argumentów przytoczonych przez Wojciecha Wółkowskiego na poparcie tezy związku pochodzenia zasadźcy/osadników z rozwojem określonego typu architektury mieszkalnej w zakładanych miastach. O ile wska-

39 CDW, Bd. 1, no 285, s. 468-469; no 297, s. 484; no 299, s. 487; no 305, s. 494; no 306, s. 496.

zanie na kolonizatorów z terenu środkowej Warmii, jako nośnika wzorca domu podcieniowego wznoszonego w mieście, zostało poparte pośrednimi dowodami w przypadku Olsztyna i Dobrego Miasta (pochodzenie zasadźcy), to w przypadku Bisztynka już nie. Ponadto jak wskazuje autor artykułu, Jeziorany miały zostać założone przez mieszkańców Ornety. Jednak w Jezioranach Wojciech Wółkowski nie odnotował występowania domów podcieniowych. Zaprezentowany na przykładzie Jezioran brak związku pomiędzy pochodzeniem założycieli miasta i typu architektury wznoszonym na jego terenie może posłużyć za argument w przypadku Reszla, gdzie mogły powstawać zarówno domy podcieniowe jak i typu północnego. Według autora artykułu na terenie tego miasta osadnicy rodem z Braniewa mieli wznosić tylko domy typu północnego. W świetle powyższych uwag można stwierdzić, że zaprezentowana przez Wojciecha Wółkowskiego teza o związku typu architektury mieszkaniowej wznoszonej w miastach południowej części władztwa warmińskiego i obszaru, z którego napłynęli ich założyciele, nie znajduje pełnego oparcia w przytoczonych argumentach. Przyczynił się do tego niewątpliwie dużo bardziej skomplikowany charakter rozwoju architektury z tego obszaru, niż założył to autor artykułu. Oprócz wyżej wymienionych uwag należy także wskazać na wybiórcze podawanie przez Wojciecha Wółkowskiego miejsca zaczerpnięcia informacji przytaczanych jako argumenty dla poparcia zaprezentowanej tezy.

Kolejne zastrzeżenia wzbudzają informacje podane przez Wojciecha Wółkowskiego podczas próby określenia ogólnej chronologii rozwoju podstawowych typów budynków mieszkalnych w miastach władztwa warmińskiego (s. 10-11). Według autora artykułu: *Już od XV wieku w miastach warmińskich poza domami mieszkalnymi o konstrukcji wieńcowej i szachulcowej wznoszono również budynki murowane* (s. 10). Jak miało to już miejsce wcześniej, także i w tym wypadku Wojciech Wółkowski nie podaje podstawy naukowej, na podstawie której sformułował takie twierdzenie. W świetle wyników badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie miast warmińskich można stwierdzić, że proces rozwoju murowanej architektury mieszkalnej nastąpił znacznie wcześniej, bo już w XIV wieku, w przypadku Braniewa (późniejszego Starego Miasta Braniewa) zaś mogło do tego dojść już w czwartej ćwierci XIII wieku[40]. W dalszej części artykułu Wojciech Wółkowski stwierdza:

> *Do połowy XVIII wieku niemal cała zabudowa mieszkalna Braniewa, Ornety i Lidzbarka była już murowana. Zapewne również część zabudowy przyrynkowej Pieniężna, Dobrego Miasta i Olsztyna wznoszona była również w konstrukcji ogniotrwałej. Miasta na wschodzie regionu (Reszel, Jeziorany, Biskupiec) były wciąż zabudowane domami szachulcowymi.* (s. 11)

40 Dokumentacje z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie dawnego Starego Miasta Braniewa w latach 1994-2014 dostępne w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie delegatura w Elblągu.

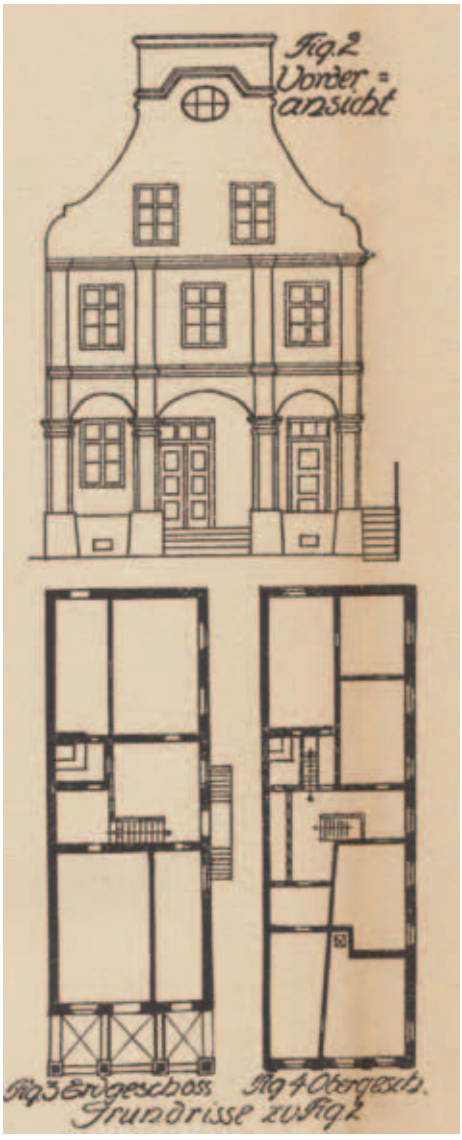
W przytoczonym fragmencie artykułu jego autor przedstawił informacje o podstawie źródłowej tylko dla wybranych miast, o których wspomina (Lidzbark Warmiński, Olsztyn, Reszel). W przypadku pozostałych wymienionych miast (Stare i Nowe Miasto Braniewo, Orneta, Pieniężno, Dobre Miasto, Jeziorany, Biskupiec) zabrakło takich informacji. Autor nie odniósł się do rozwoju architektury mieszkalnej z Bisztynka, Barczewa i Fromborka. Ponadto po raz kolejny Wojciech Wółkowski podaje niepoprawną polską nazwę Lidzbarka Warmińskiego oraz błędnie łączy w jeden dwa odrębne ośrodki miejskie – Stare Miasto Braniewo i Nowe Miasto Braniewo. Wobec tak dużej skali braków w prezentacji podstawy naukowej przy analizie chronologii rozwoju architektury mieszkaniowej w miastach warmińskich tezy formułowane przez Wojciecha Wółkowskiego należy uznać za pozbawione wartości naukowej.

Podczas omawiania rozplanowania domu podcieniowego w przypisie 21 na s. 12 Wojciech Wółkowski stwierdza:

> *Opis nowożytnego podcieniowego miejskiego domu warmińskiego można oprzeć jedynie na zachowanych przykładach takich budynków (Olsztyn, ul. Stare Miasto – d. Rynek, nr 1 i 2, Orneta, pl. Wolności – d. Rynek 25), a także na opublikowanych inwentaryzacjach domów z Lidzbarka (d. Rynek 15) i Olsztyna (ul. Stare Miasto, d. Rynek 11). Zachowała się również dokumentacja fotograficzna XVIII-wiecznych domów z Ornety (4 budynki), Pieniężna (3 budynki), Dobrego Miasta (1 budynek), Olsztyna (1 budynek) oraz informacja pisemna o istnieniu do początku XX w. takiego domu w Bisztynku. Pozostałe historyczne budynki podcieniowe na Warmii (1 w Olsztynie, 2 w Lidzbarku, 5 w Ornecie pochodzą z końca XIX i początku XX w., choć nie można wykluczyć, iż część ich murów pochodzi z okresu wcześniejszego.*

Pomimo odnoszenia się do inwentaryzacji rysunkowych, informacji pisemnych oraz dokumentacji fotograficznych domów podcieniowych autor nie podaje, do jakich konkretnie źródeł się odnosi. Ponadto po raz kolejny podawana jest błędnie polska nazwa miasta Heilsberg – Lidzbark Warmiński.

Wiele wątpliwości wzbudza także ilustracja 4: *Lidzbark Warmiński – dom podcieniowy przy rynku (nr 15), rzut przyziemia i elewacja frontowa* [oprac. Wojciech Wółkowski] (s. 12). Jak wskazuje opis ilustracji 4, zaprezentowane na niej rzuty kamienicy zostały wykonane przez Wojciecha Wółkowskiego. Nie byłoby w tym nic dziwnego, gdyby nie fakt, że prezentowana kamienica została zniszczona w 1945 roku, a jej relikty rozebrane w latach 50. XX wieku (ryc. 2). Obecnie na jej miejscu (i całego południowego boku rynku) znajduje się wielorodzinny blok mieszkalny wzniesiony na przełomie lat 60. i 70. XX wieku (ryc. 3). W związku z tym rodzi się pytanie, w jaki sposób Wojciech Wółkowski wykonał inwentaryzację pomiarową budynku nieistniejącego od około 60 lat, nie korzystając przy tym z pomocy innych dokumentacji tego obiektu? Pewnych wskazówek w udzieleniu odpowiedzi na to pytanie dostarcza praca Richarda Dethlefsena „Stadt- und Landhäuser in Ost-

1. *Lidzbark Warmiński. Rzuty elewacji i pięter kamienicy przy rynku. Obiekt zniszczony w 1945 roku (Reprodukcja R. Dethlefsen,* Stadt- und Landhäuser in Ostpreußen, *München 1918, Tafel 8, Fig. 2-4).*

preußen" opublikowana w 1918 roku oraz inwentaryzacja kamienicy Reimanna przy Rynku 18 z około 1916 roku, przechowywana w zbiorach Archiwum Państwowego w Olsztynie. W pracy Dethlefsena na tablicy 8 zaprezentowano dwa rysunki (2, 3) przedstawiające rzut przyziemia i elewacji frontowej kamienicy z rynku w Lidzbarku Warmińskim (ryc. 1), zaś na inwentaryzacji z około 1916 roku przedstawiono rzut elewacji frontowej ze schematem belkowania konstrukcji dachowej oraz przekrój podłużny budynku[41]. Z drobnymi szczegółami odpowiadają one rzutom z ilustracji 4 (s. 11) w artykule Wojciecha Wółkowskiego. Czy są to „matryce" rzutów z ilustracji nr 4? Bez względu na to, jaka jest odpowiedź na to pytanie, można stwierdzić, że rzuty zaprezentowane na ilustracji 4 przez Wojciecha Wółkowskiego są pozbawione wartości naukowej. Wynika to z faktu, iż autor analizowanego artykułu nie miał możliwości dokonania bezpośredniej inwentaryzacji rzeczonego obiektu, przez co nie ma możliwości zweryfikowania zaprezentowanej dokumentacji.

Na stronie 14 Wojciech Wółkowski stwierdza:

> *Zabudowa miast* [warmińskich – GŚ] *nie podlegała* [do połowy XVIII wieku – GŚ] *też żadnym (poza kwestiami parcelacji) przepisom budowlanym.*

Uwaga ta jest całkowicie błędna. Autor analizowanego artykułu pominął w swoich badaniach przepisy odnoszące się bezpośrednio i/lub pośrednio do architektury, zawarte w warmińskich wilkierzach miejskich. W konsekwencji tego niedostatecznego rozpoznania warmińskich przepisów prawnych regulujących kwestie związane z architekturą miejską Wojciech Wółkowski błędnie twierdzi, że zmiany w tym zakresie wprowadziła dopiero ustawa

41 R. Dethlefsen, dz. cyt., Tafl.8, Fig. 2, 3; *Inwentaryzacja kamienicy Reimanna*, Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. 367/1788.

2. *Lidzbark Warmiński. Ogólny widok reliktów zabudowy zachodniej części południowego boku rynku. Stan z drugiej połowy lat 40. XX wieku (zbiory prywatne Grzegorza Świderskiego).*

3. *Lidzbark Warmiński. Ogólny widok zachodniej części południowej pierzei rynku. Stan z 22 sierpnia 2015 roku. Fot. Grzegorz Świderski.*

krajowa z 1766 roku[42]. Jak wskazuje najstarszy znany współcześnie warmiński wilkierz miejski sporządzony na potrzeby Lidzbarka Warmińskiego w 1534 roku, zawarto w nim przepisy odnoszące się bezpośrednio i pośrednio do architektury[43]. Zapisy takie można odnaleźć także i w innych warmińskich wilkierzach miejskich wystawionych przed połową XVIII wieku.

O znacznych brakach Wojciecha Wółkowskiego w rozpoznaniu prawodawstwa warmińskiego odnoszącego się do architektury miejskiej świadczy także nieznajomość tekstu ustawy krajowej z 1766 roku. Jak wskazuje przypis 22 ze strony 14, swoją wiedzę o tym dokumencie autor omawianego artykułu oparł tylko na informacjach zaczerpniętych z artykułu poświęconego Warmii w okresie rządów biskupa Ignacego Krasickiego (1767-1795). Doprowadziło to do kuriozalnej sytuacji. Wojciech Wółkowski na poparcie swoich słów o umieszczeniu w warmińskiej ustawie krajowej przepisów odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do architektury miejskiej cytuje kilka zdań, poruszających w ogólnikowy sposób to zagadnienie, zaczerpniętych z wyżej wspomnianego tekstu[44]. Autor analizowanego artykułu nie zadał sobie trudu przytoczenia konkretnych punktów ustawy, do których się odnosił. Nie zadał sobie także trudu, aby sięgnąć do jednego z zachowanych współcześnie oryginałów tego dokumentu lub jego późniejszego przedruku!

W następnym rozdziale „Warmia w Królestwie Prus" artykułu Wojciecha Wółkowskiego pojawiają się kolejne błędy. Jak stwierdza autor artykułu:

> *Działania w nowej prowincji Prusacy rozpoczęli od szczegółowej inwentaryzacji.* […] *To statystyczne zestawienie, czyli indagenda (Indagenda oder Topographisch--Statistische Fragen über den Zustand und der Beschaffenheit der Städte) zawierało przede wszystkim wiadomości dotyczące liczby i typu budynków w miastach (budynki na działkach wielkomieszczańskich i małomieszczańskich oraz tzw. bud), ich stanu technicznego, liczby budynków zrujnowanych, a także pustych parcel.* (s. 14)

Przytoczony przez Wojciecha Wółkowskiego dokument nie ma związku z obszarem dawnego władztwa warmińskiego! Powstał po drugim rozbiorze ziem Rzeczypospolitej dokonanym przez Królestwo Prus w 1793 roku i objął tylko ziemie tego zaboru, czyli miasta: Gdańsk i Toruń oraz województwa: sieradzkie, gnieźnieńskie, poznańskie, kaliskie, brzesko-kujawskie, inowrocławskie, płockie, ziemię dobrzyńską oraz część mazowieckiego, krakowskiego i rawskiego.

Jak wykazano na zaprezentowanych powyżej przykładach, artykuł Wojciecha Wółkowskiego „Przemiany budowlane miast południowej i wschodniej War-

42 W. Wółkowski, dz. cyt., s. 14.

43 C. Nietzki, *Willkühr der Stadt Heilsberg anno 1534*, Der neuen Preußischen Provinzial-Blätter andere Folge Bd. 5 (LI), H. 3, 1854, s. 241-254.

44 W. Wółkowski, dz. cyt., s. 14.

mii w drugiej połowie XVIII i na początku XIX wieku" obarczony jest znaczną liczbą błędów i pomyłek merytorycznych oraz metodologicznych. Mają one negatywny wpływ na zawartość artykułu – analiza świadectw, formułowane tezy i wnioski. Należy żałować, że tekst Wojciecha Wółkowskiego obarczony jest tego typu ujemnymi czynnikami. Miał bowiem szansę przybliżenia ciekawego i słabo dotychczas rozpoznanego zagadnienia przemian architektonicznych miast warmińskich w początkowym okresie rzędów pruskich. Jednak ze względu na charakter i skalę tego negatywnego zjawiska posługiwanie się rzeczonym artykułem powinno być obarczone dużą dozą ostrożności i krytycyzmu.

Grzegorz Świderski